

Geleneksel Bitlis Evleri: Koruma Sorunları ve Öneriler

Traditional Houses of Bitlis: Conservation Issues and Suggestions

Gülin PAYASLI OĞUZ,¹ Işık Behiye AKSULU²

ÖZ

Bitlis ili farklı topografik konumu, bu topografyada konumlanan geleneksel konutların kentsel görüntüsü, anıtsal yapılar ile farklı açılardan birbirinden zengin vistalar veren bir geleneksel mimari zenginliğe sahiptir. XX. yüzyıl ilk çeyreğinde Ermenilerin ve Müslümanların bir arada yaşadığı bir yerleşim yeri, yüzyılın ikinci yarısından sonra iç ve dış göçler yüzünden kentte yaşayanların sosyal yapısının değiştiği görülmektedir. Bitlis, bulunduğu bölge itibarıyla, ülke genelindeki sanayileşme sürecinden gelişmişlik bazında olumlu yönde etkilenmemiştir. Bu süreçte geleneksel kent dokusundaki kullanıcılar ekonomik zorluklar nedeniyle büyük şehirlere göç etmiştir. 1960 sonrasında ekonomik nedenlerle başlayan göç, 1980 sonrası bölgede oluşan terör sebebiyle devam etmiştir. Bitlis'in geleneksel kent dokusu, bu göçler nedeniyle kullanıcı değişimlerini yaşamak zorunda kalmıştır. Kentin sahip olduğu geleneksel konut sayısının çok fazla olması, özgün kent dokusunun fiziksel bağlamda korunarak günümüze ulaşması, kullanıcı değişiminin süregelmesi ve geleneksel konutlar hakkında kapsamlı bir çalışmanın yapılmamış olması Bitlis il merkezindeki geleneksel konut dokusunun bilimsel anlamda incelenmesinin ve değerlendirilmesinin gereğini doğurmuştur. Bu çalışmada, sosyal içerikli bir fiziki korumanın daha başarılı olacağı düşüncesinden hareketle, Bitlis geleneksel kent dokusunun anlatılması amaçlanmıştır. Alanda yapılan incelemeler sonucunda Bitlis ilindeki geleneksel evlerin plan ve cephe tipolojileri hazırlanmıştır. Alanın kullanıcıları ile yapılan anketler sonucunda ise sosyal yapı analizi çıkartılmıştır. Bu analizler sonucunda ise geleneksel kent dokusunun sosyal ve fiziksel sorunlarından bahsedilmiştir. Sonuç olarak, sosyal yapıdaki değişimin geleneksel konut mimarisi üzerindeki etkilerinin neler olduğu belirlenerek, geleneksel kent dokusu ve geleneksel evlerin koruma sorunları ve bunların çözümü yönünde önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar sözcükler: Bitlis; geleneksel konut mimarisi; koruma; restorasyon; tipoloji.

ABSTRACT

Bitlis, with its topographic position, of traditional dwellings of the urban image, with monumental buildings from different angles from each other, which provides a rich vista has a wealth of traditional architecture. XX. in the first quarter of the century, when it was a settlement where Armenians and Muslims live together, after the second half of the century because of internal and external migrations it is observed that the social structure of the residents of the city has changed. Migration for economic reasons began after 1960, after 1980, has continued because of terrorism occurring in the region. Bitlis traditional city texture, has had to live because of the migration of users change. The number of traditional houses in Bitlis is too much. maintaining the original city texture have survived the physical context. Experienced users change. It has not been a comprehensive study on traditional housing. these reasons, the traditional housing has led to the need to examine and evaluate the scientific sense of texture. In this study, the idea would be more successful social movement of a physical conservation, Bitlis is aimed to explain the traditional city texture. As a result of investigations in the area of traditional houses in the province of Bitlis prepared plans and facade typologies, social structure analysis was carried out at the survey. As a result, it was determined that what the impact on traditional house architecture of the changes in the social structure. Conservation of traditional city texture house were determined and made suggestions.

Keywords: Bitlis, the architecture of traditional houses; conservation; restoration; typology.

¹Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı, Diyarbakır

²Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı, Ankara

Başvuru tarihi: 17 Şubat 2015 - Kabul tarihi: 13 Aralık 2015

İletişim: Gülin PAYASLI OĞUZ. e-posta: gulinpayasli@gmail.com

Giriş

Bitlis, Güneydoğu Toros dağının geçit verdiği, Güney Doğu Anadolu ile Doğu Anadolu Bölgesi arasındaki geçişi sağlayan bir konuma sahiptir. Bu nedenle tarih boyunca medeniyetlerin yerleşim alanı ve kervanlar için konaklama noktası olmuştur. Bitlis kent merkezindeki konut dokusu çeşitli nedenlerle farklı kullanıcılara ev sahipliği yapmıştır; XX. yüzyıl ilk çeyreğinde Ermenilerin ve Müslümanların bir arada yaşadığı bir yerleşim yeri iken, yüzyılın sonlarına doğru iç ve dış göçler yüzünden kent kullanıcılarının değişimine maruz kalmıştır.

1980'li yıllardan itibaren terör nedeniyle Bitlis'in yerlileri ve zenginleri Batı illerine doğru göç etmişlerdir, il merkezi ise bu dönemde köylerden gelen nüfusla beslenmiştir. Bitlis'te gerek terör gerekse ekonomik nedenli göçe ilişkin en çarpıcı sonuç, kır nüfusunun kent merkezine kendi kültürünü getirerek kenti köyleştirmesi ve kenti yoksullaştırmasıdır. Günümüzde Bitlis "köyleşen/köylüleşen kent" halini almıştır (Beder vd. 2004).

2000'li yıllarda ise yeni yapılaşmanın arttığı gözlemlenmiştir. Yeni yapılaşma, geleneksel dokunun mevcut topografyası uygun olmadığı için, kuzey yönündeki Rahva düzlüğünde oluşmuştur. Bu gelişmeler süresince tarihi yerleşim dokusu kendi kaderi ile baş başa kalmıştır. Bu duruma ise, tarihi dokunun korunması açısından şanslı bir gelişme gözüyle bakılmaktadır.

Bitlis ilinde koruma kavramı; 1990'lı yıllara kadar tek yapı ölçeğinde tescil altına almaktan ibarettir. Ancak 1990 yılının sonrasında kentsel koruma anlayışı gelişmeye başlamış ve koruma amaçlı planlama çalışmaları yapılmıştır. Bitlis ili tarihi kent dokusu, Diyarbakır K.T.V.K Kurulu tarafından 1989 yılında 317 sayılı karar ile kentsel sit kapsamına alınmış 280 tek yapıda tescil edilmiştir. Şehir planı M. Remzi Sönmez tarafından hazırlanan Bitlis Koruma Amaçlı İmar Planı, Kültür Bakanlığı tarafından 5.12.1998 tarih 2179 sayılı yasa ile onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Ancak güvenlik nedeniyle anket çalışması yapılamadığı için alanda yaşayanların sosyal analizi derinlemesine yapılamamıştır.

Bitlis tarihi kent dokusunda yaşanan sosyal değişim, mimari yapıdaki değişim ve dönüşümü de kaçınılmaz kılmaktadır. Bu dönüşümün içerisinde henüz özgünlüğünü yitirmemiş olan Bitlis tarihi dokusu ile geleneksel konutlarının şu anki durumunun çok yönlü incelenmesi gerekliliğinden yola çıkılarak bu çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir (Payaslı Oğuz 2011).

Literatür taraması sonucunda Bitlis geleneksel evlerinin tamamını içeren kapsamlı bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Zaman içerisinde nüfus hareketlerinin sürekli gözlemlendiği, aldığı ve verdiği göçlerle farklı kullanıcılara ev sahipliği yapan geleneksel konutlar, özgünlüğünü kaybetmeye başlamıştır. Bu bağlamda Bitlis geleneksel konut dokusunun ayrıntılı olarak incelenmesi gereği bir başka ne-

den olarak ortaya çıkmıştır (Payaslı Oğuz 2011).

Korunması gerekli alanlar özel yerleşimler olarak kabul görülürler ve bu alanlar kültürel sosyal ekonomik özelliklerinin birikimi ile kimliklerini oluştururlar. Bu bağlamda korunacak alanın sadece fiziksel yapısını içermeyen, sosyal ve ekonomik yapısını da içeren modellerin geliştirilmesi gereği açıktır. Koruma planlaması, kimi ne kadar etkileyeceğini de dikkate alan bir çalışmayı içermelidir. Genel anlamda koruma planları kullanıcıları doğrudan etkileyen bir uygulamadır. Dolayısı ile yalnızca fiziksel değerleri ele alan bir modelin kullanıcıları zor durumda bırakacağı açıktır (İpekoğlu 2006).

Toplumların sosyo-kültürel yapısının gelişimi ve değişimi, yerel çevrenin biçimlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Kültür ile yerel çevre arasındaki ilişkiyi incelerken zaman içinde toplumun sosyo-kültürel yapısında meydana gelen değişimlerle var olan çevrenin değişimini ve dönüşümünü gözleyip belgelemek gerekir (Asatekin 2005).

Bitlis geleneksel konutların da mevcut kullanıcılar ile yaptığımız anket çalışmaları, farklı bölgelerden gelen yeni kullanıcıların sosyal ve ekonomik profilinin yanında, geleneksel konutları nasıl değerlendirdiklerinin, algıladıklarının incelenmesi bu durumun korumaya etkisinin değerlendirilmesini sağlamıştır. Sosyal analiz çalışmasında bütün geleneksel konutların anket kapsamına girme şansının eşit olduğu "tabakalı örnekleme" yöntemi kullanılmıştır. Yani tabakalardaki (mahalleler) geleneksel konut sayısı eşit olmadığından tabakalarda orantılı seçim yapılmıştır.

Anadolu'daki ev tipleri incelendiğinde, araştırmacıların geneli geleneksel konutun üst kat planını değerlendirmişlerdir. Bu çalışmada ise mimari yapı analiz edilirken tüm katların bir arada değerlendirildiği bir yöntem kullanılmıştır. Geleneksel evlerinin tüm katlarının birlikte değerlendirildiği bir plan tipolojisindeki ölçüt "oda modülü" olmuştur. Bitlis evlerinde kat adedi ne olursa olsun taşıyıcı sistemin belirlediği bir "oda modül"ü vardır; alt kattaki birim sayısı ve büyüklüğünün diğer katlarda da devam ettiği görülmüştür. Katlar arasındaki "oda modülü" ilişkisi; Bitlis geleneksel evlerinin hem plan tiplerinin hem de cephe tiplerinin oluşturulması aşamasında kullanılmıştır (Payaslı Oğuz 2011).

Bitlis Kentsel Sit Alanındaki Sosyal Yapı Analizi

Bitlis geleneksel kent dokusundaki kullanıcılarla 2006/2008 yılları arasındaki farklı zamanlarda anket çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmanın sosyal analizinde kullanılan "tabakalı örnekleme" yöntemine göre, yapılacak anketlerin hangi mahallede kaç konutta yapılması istatistiksel olarak tespit edilmiştir.

Elde edilen bilgiler ise demografik yapı, sosyal ve kültürel yaşam, gelinen-göç edilen yer, gelir ve üretim durumu, mülkiyet durumu, kentsel koruma hakkında görüşler alt başlıklarında incelenmiştir.

Demografik Yapı

Hanede yaşayan kişi sayısına bakıldığında; 10 kişilik aile genelinin %1,2'si ile en az rastlanan tipi oluşturur iken, %20,1 ile 6 kişilik aile en sık rastlanan aile tipidir.

Ekonomik şartları gereği evlendirilen çocuklar ilk yıllarda aile ile birlikte oturmakta, ailesi büyüdükçe, yani çocuk sayısı arttıkça baba evinden ayrılıp kendi evine çıkarak geniş aile yapısının çekirdek aileye dönüşümü gözlemlenmektedir.

Anne, baba, evlenmiş erkek çocuklar, gelinler, torunlar, evlenmemiş kız ve erkek çocuklar, dede ve nineden oluşan geniş ailelerin sayısı fazla olmamakla beraber günümüzde de devam etmektedir. Bazı geleneksel evlerin bu aile yapısına göre tasarlandığı da görülmektedir. Dışarıdan tek yapı gibi görünen, farklı katlarda girişleri, kendi içinde tuvalet, banyo gibi yapı elemanları olan birleşik yapı çözümlerinin geniş aile yapısına göre tasarlandığı ya da geliştiği düşünülmektedir.

Bitlis'te çocuk sayısının, özellikle erkek çocuk sayısının yüksek olması ailenin gücünü artırır düşüncesi ile paralel gelişmiştir. Ancak günümüzde çocuk sayısının 7 ve üstünde olması durumunun azaldığı yapılan alan çalışması göstermiştir. Ekonomik sebeplerden geçim sıkıntısı yaşayan yeni evlenen çiftler daha az çocuk yapma eğilimindedir. Erkek çocuk sahibi olmak ise hala önemini korumaktadır.

Sosyal ve Kültürel Yaşam

Evde konuşulan dil Türkçedir. Alan çalışmaları sırasında anne, baba ve aile büyüklerinin kendi aralarında Kürtçe konuştuğu çocuklarla ya da gençlerle ise Türkçe konuştuğu, evdeki yaşlı kadınların ise hiç Türkçe bilmediği gözlemlenmiştir.

Bitlis'te yaşayan Müslümanların Hanefi veya Şafi mezhebinden oldukları görülmektedir. Mezhep farklılığı yalnızca inanış ve ibadet biçimlerinde görülmekteyken farklılığının evlerdeki yaşantıya ve mekâna yansımamıştır.

Sosyal etkinliklerin olmadığı bu şehirde, tek sosyal etkinlik komşular ve akrabalar arasında yapılan ziyaretler olmaktadır. Yani kentsel nedenlerden ötürü zorunlu olarak insanlar maddi ve manevi komşuluk ilişkilerini devam ettirmektedirler. Günün neredeyse tamamını evlerinde geçiren kadınlar, ev işlerinden arta kalan vakitlerinde ya televizyon izlemekte ya da komşularıyla; toplanma, oturma, el işi, sohbet, temizlik, yemek hazırlama gibi eylemlerle, daha çok mahalle boyutunda komşu yada akrabalarıyla sürekli ilişki içindedir. Erkekler ise çalışsın ya da çalışmasın toplanmak için çoğunlukla kahvehanelere gitmektedirler.

Çocuklar ise okullarından arta kalan vakitlerini televizyon izleyerek, mevsimine göre evde veya sokakta oyun oynayarak geçirmektedirler. Bitlis sokaklarında dolaşırken dilenen ya da mendil satan çocukları değil damlarda evcilik oynayan kız çocukları ile mahalle aralarındaki arsalarda top oynayan erkek çocukları görmek mümkündür.

Bitlis'te açık-kapalı eğlence mekânları, alışveriş merkezi, sinema bulunmamaktadır. Bu nedenle aile boyutunda yapılan sosyal aktiviteler kış mevsiminde evde televizyon seyretmek, akraba ziyaretleri; bahar ve yaz aylarında ise ailecek gidilen pikniklerdir.

Göç

Alanda yapılan çalışmalar ve literatür taramaları sonucunda Bitlis'in göç alan ve veren bir şehir olduğu anlaşılmaktadır.

Bitlis, son 50 yıldır hızı değişen bir göç olgusunu sürekli yaşayan bir şehirdir. Terör yüzünden boşaltılan köylerden merkeze yapılan göçle başlayan süreç yakın geçmişten günümüze kadar da genelde iş arama amaçlı göçle devam etmiştir. Kentin göç alma ve verme eylemine bakıldığında; Bitlis kendi ilçeleri ve köyleri, az da olsa doğu şehirlerinden göç alırken: batıdaki şehirlere de göç vermiş ve vermeye devam etmektedir. Bitlis'ten ailecek göçenler gittikleri yerde genelde maddi yardım almamaktadırlar. Mevcut halk ise Bitlis'teki işsizlik ve çocukları için daha iyi bir gelecek sağlayabilme kaygısıyla, daha iyi şartlarda yaşayabileceğine inanarak başka şehirlere göçmek istemektedir. Göçenlerin gittikleri şehirlerde Bitlis'te yaşadıklarından daha iyi durumda oldukları ile ilgili söylemler akrabalar, komşular arasında konuşulmaktadır. Aslında bu durumun, mevcut kullanıcının da Bitlis'ten göç etmek istemelerine neden olduğu düşünülmektedir. Göçmeye karar veren aile hangi şehre gidebileceklerini araştırmakta, o şehirde bulunan akrabalarından ya da hemşerilerinden veya aynı aşiretten olan kişilerden, yalnızca manevi yardım olarak yeni şehre uyum sağlamaya çalışmaktadırlar. Geleneksel konut kullanıcılarla yapılan sözlü görüşmelerde göç edenlerin tekrar dönmediği anlaşılmaktadır.

Yapılan anket çalışmasına göre elde edilen verilerden bir diğeri de, şimdiki kullanıcıların yerli kullanıcı olmadığı, çoğunlukla Mutki ilçesinden göçle gelenlerin olduğu tespit edilmiştir. Geçtiğimiz 30-40 yıl öncesinde başlayan ve halen devam eden bu hareketlilikte, Mutkililerin batıya göç serüveninde Bitlis'i bir basamak olarak kullandıkları görülmektedir.

Gelir ve Üretim Durumu

Bitlis ilinde kadınlar çalışmadığı/ çalıştırılmadığı için evin erkeği geçimi sağlayan kişi durumundadır. Çalışma alanındaki baba mesleği grupları ise; işçi, memur, emekli, şoför, esnaf kesiminden oluşmaktadır. Bazı evlerde erkek çocukların da çalışmasıyla evin geçimine katkı sağlanmaktadır. Hatta bazı evlerde yaşlı baba çalışmamakta çocukların çalışarak kazandıklarıyla geçinilmektedir. Bu bağlamda eve giren gelir 500-1.000 TL arasındadır.

Evin ekonomisine katkı sağlamak amacıyla kadınların, evde yiyecek üretimi (sebze/meyve ekme- kurutma, salça, vb.) yaptığı görülmektedir. Evde üretilen yiyeceklerden en

yaygın olanı peynirdir. Evde hazırlanan peynirlerin saklanması ise zemin katların tabanının bir bölümü kazılarak toprağa gömülmesi şeklindedir.

Mülkiyet Durumu

Anket çalışmasının yapıldığı 164 evden, 108'i ev sahibidir. Geleneksel konut kullanıcılarından ev sahibi konumunda olanların 54'ü satın almış, 36'sı aileye ait, 18'i aileden miras kalmıştır. Bunların içinde konutların sahiplilik süresi 40-60 yıldır ve aileye ait ya da miras kalanlardır. Aileye ait olma yoluyla olan ev sahipliği; evlenen çocukların oturmasına izin verilen durumlardır. Satın alma yoluyla ev sahibi olma durumunun ise; 11-15 yıl öncesinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu veriler geleneksel konutun özgün sahiplerinin pek kalmadığını ve kullanıcı değişiminin yaşandığını göstermektedir.

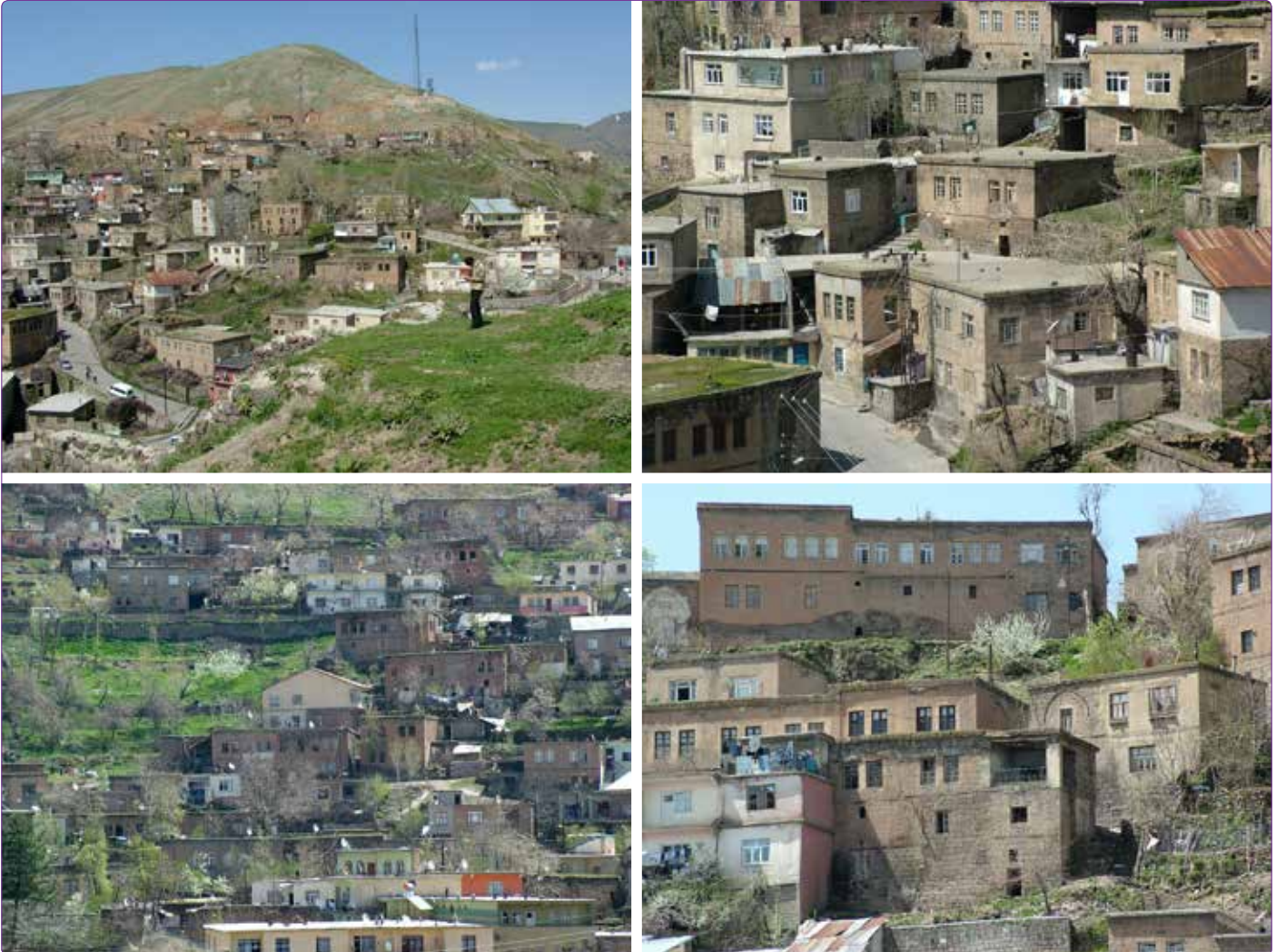
Kentsel Koruma Hakkında Görüşler

Yapılan anket çalışması sonucunda, tarihi kent merkezindeki buldukları tarihi dokunun farkında oldukları tespit edilmiştir. Kullanıcılar maddi imkânları olduğu

sürece onarım yapmaktan yanadır. Son yıllarda Kültür Bakanlığı'nın verdiği proje desteği ile birçok geleneksel konutun restorasyon projeleri hazırlanmıştır. Bitlis halkının büyük bir kısmı bu konuda bilgi sahibidir ve kendi evlerinin de projelendirilmesi ve onarılması için İl Kültür Müdürlüğüne başvurumaktadırlar. Tek yapı koruma da bu kadar istekli olan kullanıcıların, kentsel koruma hakkında bilincin ise oluşmadığı tespit edilmiştir.

Ancak, geleneksel dokudaki bugünkü kullanıcı ise ekonomik şartları düzeldiği sürece bu evlerde ve Bitlis'te yaşamayı tercih etmektedir. Eğitim seviyesi düşük bir sosyal yapıya sahip olan Bitlis, koruma konusunda istekli ama bu konuda bilinçlendirilmesi gereken kullanıcılara sahip bir yerleşim bölgesidir.

Bitlis geleneksel kent dokusunda değişen sosyal yapıya rağmen insanların geleneksel konutlarda oturmayı tercih etmesi, konut-aile ilişkisi açısından önemli bir veridir. Çünkü bugünkü sosyal yapı, geleneksel konutları kendi kültürlerine daha yakın bulmaktadır. Mülk sahibi olsun veya

Şekil 1. Bitlis kent merkezindeki geleneksel yerleşim dokusundan görüntüler.

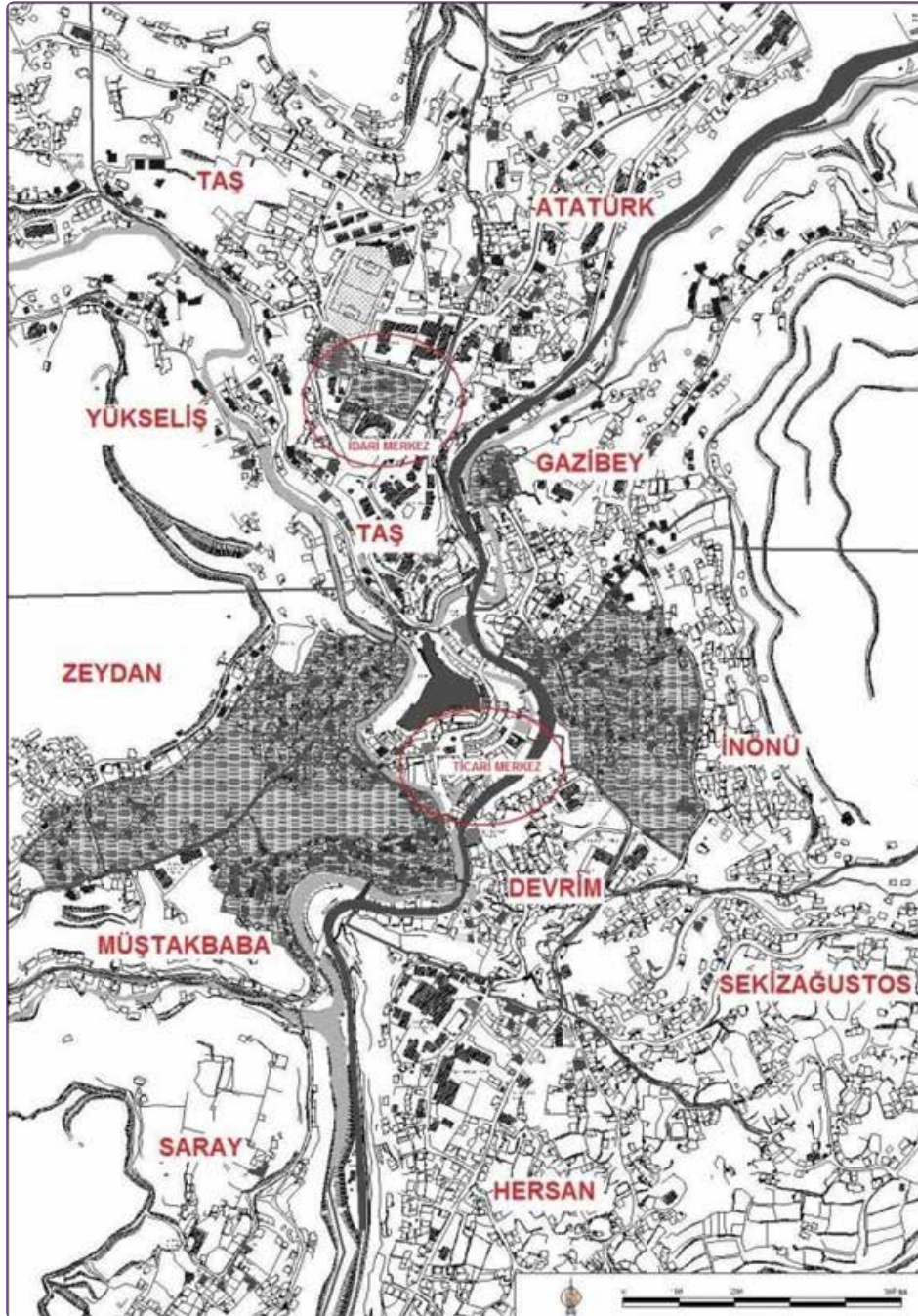
olmasın insanlar kendini geleneksel yapıyla yakın hissetmekte ve konfor şartları sağlandığı sürece bu konutlarda yaşamayı tercih etmektedir.

Geleneksel Kent Dokusu

Bitlis tarihi kent dokusu; şehrin ortasında yükselen ve her yönden dikkati çeken heybetli bir kale, kalenin yamaçından geçen ana yol ve dere ile yolun kenarındaki yamaçlara yerleşen taş evlerden oluşur. Diyarbakır-Van karayolu, Bitlis'i ikiye bölmekte ve kentin 1. derece ulaşım yolu konu-

mundadır. Ana yolun kenarlarında yüksek katlı betonarme binalar yer alırken bu yapıların arkasında, yükselen topografyaya yerleşen; oldukça sade ve gösterişsiz, toprak damlı, 1,2 veya 3 katlı taş evlerden oluşan geleneksel kent dokusu görülebilmektedir. Ana yoldan tepelere çıktığında ise düzlükler ve derelerden oluşan inişli çıkışlı bir geleneksel kent dokusu görülmektedir (Şekil 1).

Bitlis Kalesi, Bitlis-Diyarbakır, Bitlis-Tatvan, Bitlis-Mutki Yolu Bitlis'te mekânsal yapıyı belirleyen ana öğelerdir. 1998 yılında yürürlüğe giren Bitlis koruma amaçlı imar planında

Şekil 2. Bitlis ili tarihi kent merkezi.

ilin potansiyellerinin değerlendirilmesi sonucunda 4 ayrı bölge kentsel sit sınırı belirlenmiştir. Geleneksel konut dokusu homojen bir yapıda olmadığı için yoğunluktaki bölgelerde bu sınırlamalar yapılmıştır. Kentsel, arkeolojik ve doğal sit alanları ile korunması gerekli taşınması gerekli kültür varlıklarının yoğun olduğu alanlar Gazibey, İnönü, Atatürk, Taş, Yükseliş, Sekizağustos, Hersan, Devrim, Müştakbaba, Zeydan ve Saray mahallelerinde kalmaktadır (Şekil 2).

Bitlis ilindeki yerleşme düzenini ve ulaşım sistemini; coğrafi ve fiziki veriler belirlemiştir. Doğudan batıya uzanan ana kentsel belirleyici imge elemanı olan Bitlis Kalesi çevresinde gelişen kentsel mekân, nadiren tek katlı, iki ya da üç katlı genelde dikdörtgen veya kareye yakın, arazinin yerbetimsel niteliğini iyi değerlendirerek yerleşen taş kübik kitlelerden oluşmaktadır. Evler kendi parsellerinde arka bahçeli yola sıfır mesafeli, ön bahçeli arka ve yan olmak üzere köşe bahçeli veya bitişik tarzda yerleşmektedir. Eğitim nedeniyle yapılan bir kotta tek kat iken diğer kotta 2 veya 3 katı bulunmaktadır. Doku, ticari merkezde karolaj sistemindeyken organik konutların olduğu alanda ise organik özellikler göstermektedir. Eğime paralel olan yollar geniş, dik olan yollar ise dar ve genelde taş merdivenlidir (Sönmez, 1996).

Eğime oturtulan evler birbirinin manzarasını kapatmayacak şekilde yapılmışlardır. Yamaca oturan evlerin dışında, kent silüetine katkı sağlayan diğer elemanlar ise dereleler, çeşmeler ve köprülerdir.

Geleneksel kent dokusunu ikiye bölen ana ulaşım aksının dışındaki yerlerde yani iç kısımlarda, şehiriçi ulaşımı sağlayan ikinci dereceden ulaşım yolu dışında araç yolu yoktur. Topoğrafyanın elverdiği şekilde evler arası bağlantı dik merdivenler ve patikalardan oluşan yaya yolu şeklindedir (Şekil 3). Araç trafiğinin iç kesimlere ulaşamaması, geleneksel kent dokusunun bozulmasını engelleyici bir kazanç olmaktadır.

Ana yolun kenarlarındaki düzlüklerin ticari merkez olarak kullanılması, bu alandaki çok katlı yapılaşmaların yoğunluğunu arttırmıştır. Buna karşın ana yolun yukarılarında yer alan ve daha içerlerdeki geleneksel kent dokusu, topoğrafya sebebiyle çok katlı yapılaşmanın olmasını engellemiş ve geleneksel kent dokusu fazla bozulmamıştır. Geleneksel doku içerisindeki bozulmalar ise yeni kullanıcıların gereksinimleri doğrultusunda geleneksel yapıya beton ekler ya da yeni 2-3 katlı beton yapılaşmalar şeklinde olmuştur.

Kent merkezindeki topoğrafya çok katlı yapılaşmaya izin vermediği için yeni yerleşim bölgeleri Tatvan yolu üzerindeki Rahva düzlüğünde oluşmuştur. İdari merkezin bir bölümü de bu bölgede yer alırken, tarihi doku içerisinde kalan kısmının da bu bölgeye taşınması konusunda çalışmalar yapılmaktadır.

Geleneksel Bitlis Evlerinin Genel Özellikleri

Alan çalışması sırasında tescilli olan ve olmayan geleneksel evler incelenmiştir. Bitlis merkezdeki geleneksel evlerden 91 adet (76 tescilli ev ve 15 adedi tescilsiz olmak üzere) evin içine girilerek mimari analizleri yapılmıştır. Geleneksel Bitlis evleriyle ilgili yapılan tüm çalışmalar incelenerek "Bitlis Evleri" kitabında çalışılan 12 evden, 5 evin plan krokileri de mimari analiz çalışmalarında güncellenerek değerlendirilmiştir (Sayan vd. 2001).

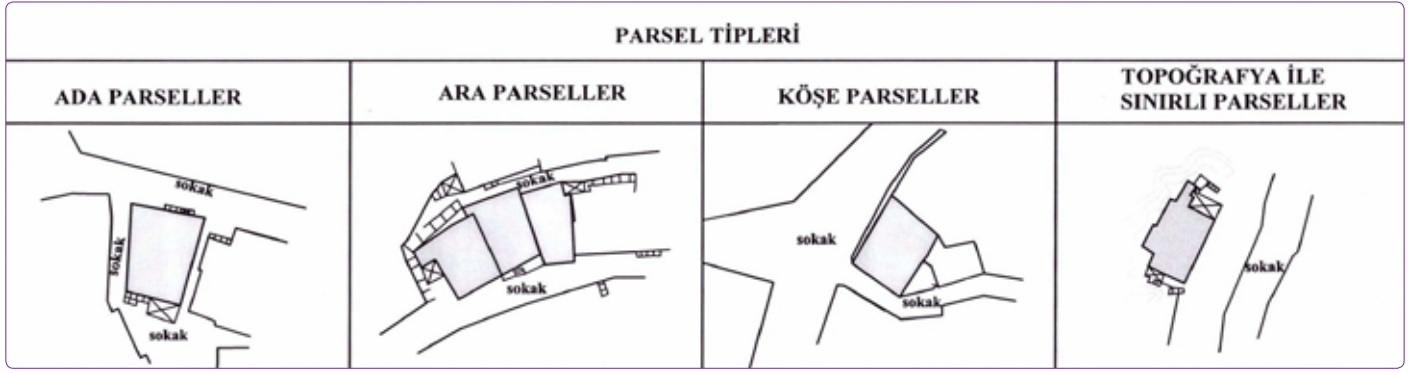
Parsel Kullanımı

Bitlis tarihi kent dokusunda, parsel yapısı topoğrafyanın izin verdiği ölçüde şekillenmiştir. Eğimin fazla olduğu yerlerde parsel boyutlarının az olduğu; eğimin azaldığı yerlerde ise parsel boyutlarının büyüdüğü gözlemlenmiştir. Planlama olmadan yapılan yerleşim, organik bir görünüm sergilemektedir (Şekil 4).

Dik yamaçlardaki geleneksel evin sınırı bazen parsel sınırına eşit iken, bazen de yanındaki veya önündeki küçük bir alanı bahçe/avlu olarak parseline dahil ettiği görülmüş-

Şekil 3. Doğal yaya yollarından örnekler.

Şekil 4. Parsel-yapı-sokak ilişkisi.

tür. Bu konumdaki geleneksel evler genelde doğal zemine yapışık konumlanmıştır. Doğal zemine dayanan bu yapılar da, zemin katların arkası tamamen araziye otururken üst katlar bazen açıkta kalarak yapıya girişi sağlarken bazen de tamamı ya da 2/3'si doğal zemine dayandırılmıştır. Eğime yapılan bazı evlerde ise üst katın, zemin kat sınırlarının dışına taşacak şekilde araziye oturtularak genişletildiği görülmüştür.

Eğimin düz ya da hafif olduğu yerlerde ise geleneksel evin parsel sınırları, yapının etrafındaki/yanındaki büyük bahçe veya avlu sayesinde daha büyük bir alanı kaplamaktadır. Bu alandaki geleneksel evler ise sadece zemin katta doğal zemine oturmaktadır. Genel olarak; araziye oturma şekli nasıl olursa olsun, dış sınırları değişmeyen geleneksel Bitlis evleri kübik bir anlayışla tasarlanmışlardır.

Evlere sokaktan girişler, araziye oturumu ile değişen farklılıklar göstermektedir. Bazı evlere tek kattan girilebilirken, bazılarında her iki kattan da girilebilmektedir. Tek kattan girişli örneklerde giriş katı sadece zemin kattır. Bu örnekteki evlerin bir kısmı eğimli arazide bir kısmı da düz arazide yer almaktadır. Bazı 2 ve 3 katlı örneklerde yapıya giriş her iki kattan da sağlanmıştır (Şekil 5). Katlar arası düşey bağlayıcı olan merdiven, genel plan düzeninde belirgin olarak yer almıştır. Bazı evlerde ise sadece odun alabilmek için zemin döşemesinden açılan bir kapakla gizlenen merdiven ile düşey bağlantı sağlanmıştır. Katlar arasındaki düşey bağlantıyı sağlayan merdiven üstünün kapakla kapatılması sert geçen kış mevsimindeki ısı kaybını önlemek içinde kullanılan bir yapı elemanıdır. Günümüzde geleneksel evlerin

katlarının farklı kullanıcılar tarafından kullanımından kaynaklı olarak bu kapakların kapatıldığı ve merdivenlerin yok olduğu tespit edilmiştir.

Bitlis'te topoğrafyanın, parsel oluşumunu ve kullanım şeklini sınırlayan bir etkiye sahip olduğu, ancak dik bir topoğrafya üzerinde konumlanan diğer tarihi kent merkezlerinden (Mardin, Midyat, Savur,...vb) farklı olarak geleneksel Bitlis evlerinin plan oluşumunda kesin bir belirleyici olmadığı tespit edilmiştir. Geleneksel Bitlis evlerinde, topoğrafya nedeniyle yönlendirmenin ise yapılamadığı, evlerin bulunduğu yer neresi olursa olsun her zaman manzaraya bakırıldığı görülmektedir

Plan Düzeni

Mütevazı bir dış görünüme sahip olan geleneksel Bitlis evleri, Doğu Anadolu Bölgesi geleneksel evlerinin genelindeki gibi (Van, Malatya, Kars) dışa açık olarak tasarlanmışlardır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki avlulu evlerde (Diyarbakır, Mardin, Urfa) görülen içe dönük bir mimari yerine, Anadolu'nun iç ve kıyı kesimlerindeki gibi dışa dönük, sokakla ilişkili bir plan düzeni sergilemektedir.

Mekân sayısı açısından çok fazla zengin olmayan bu evlerin plan elemanları, her evde olan; oda, sofa, tuvalet, banyo/hamam/çol, bazı evlerde rastlanan avlu, odunluk, ahır, gibi birimlerden oluşur.

Geleneksel Bitlis evleri, içinde yaşayanların ihtiyaçlarını yapı bünyesinde çözebildiği kapalı bir mekanizma şeklindedir; kalın taş duvarlı küçük pencere evler, tıpkı küçük bir savunma yapısı gibidir. İklim sebebiyle de bu şekilde gelişen

Şekil 5. Geleneksel Bitlis evlerinin giriş yönüne göre sınıflandırılması.

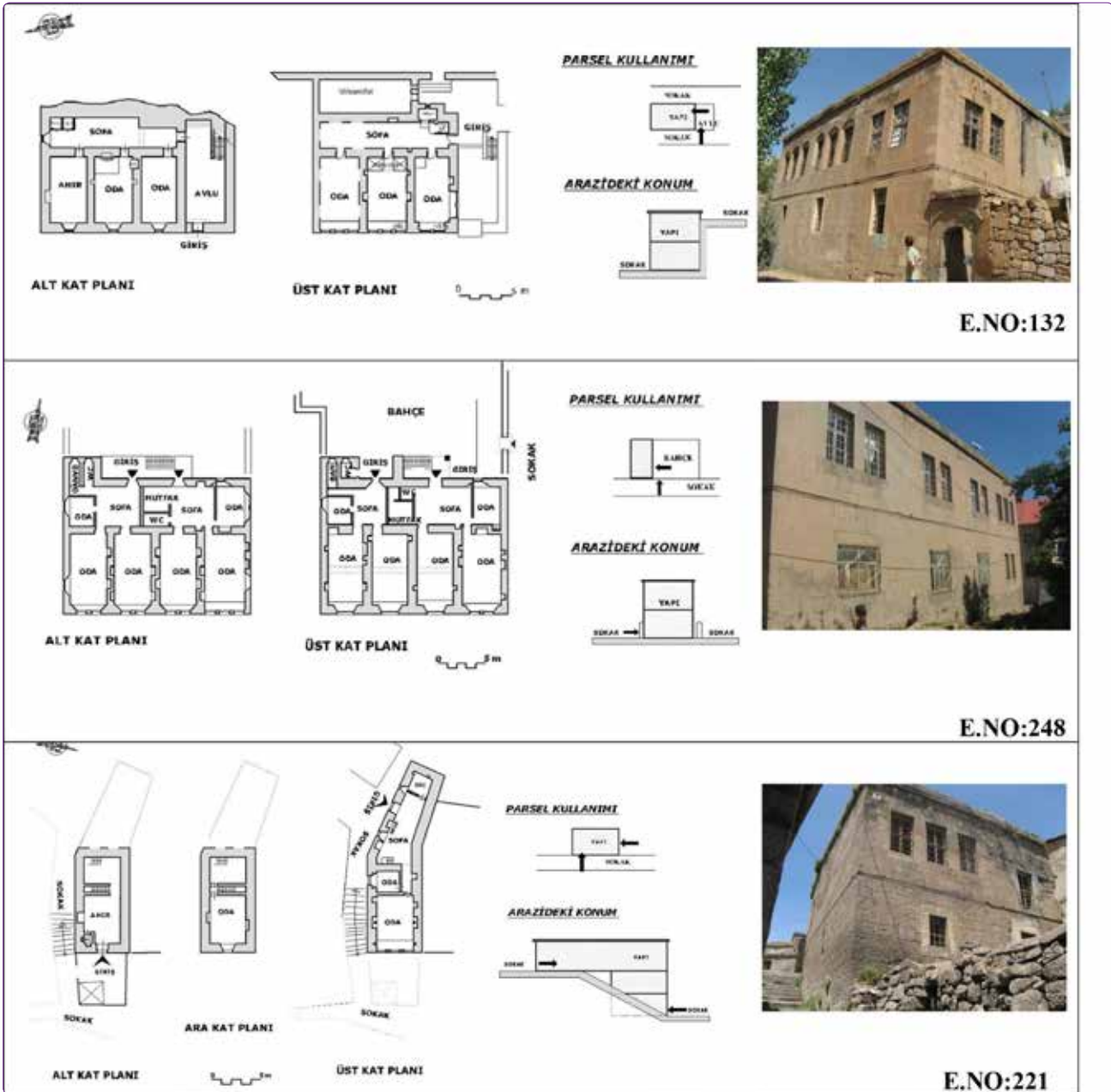
evlerin dışarıyla ilişkisini sağlayan kapılar kapatıldığında, yatayda ve düşeyde olmak üzere iç kısımda her mekân ulaşım mutlaka sağlanmıştır. Hatta dama bile içeriden bağlantısı olan örnekler de rastlanmaktadır. Her evin tuvaleti, banyosu ve mutfak/yemek pişirme bölümü yapı içerisinde tasarlanmıştır.

Geleneksel Bitlis evleri, tek katlı ve üç katlı olabileceği gibi, genellikle 2 katlıdır. Odaların kat yükseklikleri ise ahşap kirişlemeli mekânlarda kiriş altına kadar olan mesafeleri 2.50m./ 2.80m/ 3.00m/ 3.20m/ 3.30m/ 3.40m/ 3.50m/ 3.80m/ 4.00 m. gibi değişirken, tonozlu birimlerde 4.00m/

4.50m/ 5.00m arasında değişen bir ölçüdedir. Bu doğrultuda dış cephedeki tüm yapı yüksekliği de kat sayısına göre değişmektedir.

Avlu ise sık rastlanan bir yapı elemanı olmadığı gibi, plan gelişiminde Güney Doğu Anadolu evlerindeki (Diyarbakır, Urfa, Mardin) gibi etkili değildir. Bazı evlerin bir kenarında parselin imkân verdiği büyüklükte ve yüksek duvarlı olan avlular, kendi bünyesinde bazı eylemlerin uygulandığı ocak, niş gibi parçalara sahiptirler.

Geleneksel Bitlis evlerinde genellikle alt kat plan şeması, üst katta da devam eder. Günümüze ulaşan örnekler ince-

Şekil 6. Geleneksel Bitlis evlerine örnek.

lendiğinde Bitlis evlerinin alt ve üst kat pencere tiplerindeki ve iki katta kullanılan taş rengindeki farklılıklardan değişik zamanlarda yatayda veya düşeyde kat ilavesi yapıldığı anlaşılmaktadır. Ev sahibinin zenginliği ya da aile büyüklüğü ile doğru orantılı olarak yapılan bu eklemeler, tek katlı olan yapıya üst katın eklenmesi ya da evin bitişiğine yeni bir “oda+sofa” şeklindeki bir kitle eklenmesiyle olduğu görülmektedir. Bazı evlerde görülen ve yan duvarlarda bırakılan dişlerin, yapının gerektiğinde büyütülebilmesi için bırakıldığını göstermektedir (Şekil 6).

Plan Tipolojisi

Bazen düz arazide bazen de eğimli arazide bulunan Bitlis evlerinde, alt ve üst katlardaki mekân dizilimi ve eve giriş katı her evde aynı özelliğe sahip değildir. Üst kat planı genelde benzerlik gösterirken alt katlar servis birimlerinden ötürü farklılık göstermektedir. Hatta bazı evlerde alt kat ile üst kat birbirinden bağımsız ayrı bir ev olarak kullanılmaktadır.

Geleneksel Bitlis evlerinde plan gelişimi; tek odalı+sofalı, iki odalı+sofalı, üç oda+sofalı şeklindedir. Büyüyen aile yapısı doğrultusunda yapıya eklemeler (oda+sofa, iki oda+sofa) ile yapının da organik biçimde büyütüldüğü gözlemlenmiştir. Sofa, oda ve ıslak hacimlerin bağlantısı ilişkisinde, geleneksel Bitlis evlerinin her katın birlikte değerlendirildiği bir plan tipolojisi hazırlanmıştır.

Plan tipolojisinde “oda birimi” ölçüt olarak kullanılmıştır. Geleneksel konut kaç katlı olursa olsun, taşıyıcı sistemin belirlediği bir oda birimi vardır. Bu oda birimi tüm katlarda

aynı şekilde devam etmektedir. Örneğin; alt katta 2 oda birimi varsa üst katta da 2 birim vardır. Bu birimler üst katlarda her zaman yaşama mekânı olurken; alt katlarda bazen yaşama mekânı bazen de hayvan barınağı, kiler, depo, odunluk şeklinde kullanılabilir. Odaların bağlandığı sofa ise her katta aynı şekilde devam etmektedir. Tuvalet, banyo, mutfak gibi servis mekânları da ya sofanın içinde ya da sofayla bağlantılıdır. Birim sayısına ve kat adedine bağlı olarak hazırlanan plan tipolojisi Şekil 7’deki gibidir. Yapıya giriş şekilleri de bu tabloda belirtilmiştir.

Bitlis evlerinde, her kat ayrı bir ev gibi kullanım imkânı sağlayabilmektedir. Tek kattan girilen ve iki kattan da girilebilen örneklerde; katlar arası merdivenle bağlantılı olsun ya da olmasın her katta wc, banyo, mutfak gibi servis mekânlarının olduğu görülmektedir. Bitlis evlerinin alt katlarında; oda, sofa, kiler, depo, odunluk, ahır, wc, banyo, çol değişiklik göstererek yer alan mekânlardır.

Genel Cephe Düzeni

Genel olarak iki katlı ve sade bir cepheye sahip olan Bitlis evlerinin cephesinde neredeyse süsleme yoktur. Yalnızca birkaç evin cephesinde süslemeye rastlanmaktadır (Şekil 8).

Bitlis evlerinde, vadinin her iki yönünde karşılıklı manzaraya bakan bir yerleşimin söz konusu olması, manzaraya bakan cepheleri çevre değerleri açısından önemli kılmıştır. Bu bağlamda, tipoloji çalışmalarında evlerin bu yöndeki cepheleri ana cephe olarak değerlendirmeye alınmıştır.

	1 BİRİMLİ	2 BİRİMLİ	3 BİRİMLİ	4 BİRİMLİ
TEK KATLI				
	E.NO: G1	E.NO: 96, G8, G10,	E.NO: G 6	
İKİ KATLI				
	E.NO: 171, 191, 254, 273,	E.NO: 174, 175, 188, 213, 217, 244, 264, 267, 274, G2, G1	E.NO: 177, 254,	E.NO: 157, 248, 260
ÜÇ KATLI				
	E.NO: 221, G 15	E.NO: 199	E.NO: 245, 262	

Şekil 7. Geleneksel Bitlis evlerinin plan tipolojisi.

Şekil 8. Süslemeli cephe örnekleri.

Odaların manzaraya baktığı bu yerleşimdeki cephe düzeninde oda pencereleri önem kazanmaktadır. Cephe sistemi bir odadaki pencere sayısına, pencerenin şekline ve katlar arasındaki pencere ilişkisine göre çeşitlenmektedir. Yani plan tipolojisindeki belirleyici olan “oda modülü”, cephe tipolojisinde de belirleyici olmuştur. Öncelikle; bir odanın pencere sayısı, şekli ve kat yüksekliği tespit edilerek A, B, C, gibi kodlar verilmiştir (Şekil 9). “A” tek pencereci oda modülünü, “B” iki pencereci oda modülünü, “C” ise üç pencereci oda modülünü ifade etmektedir.

Daha sonra ise “oda modülü”ndeki pencere sayılarına, kat yüksekliğine ve katlar arasındaki ilişkilerine göre belirlenen tiplerin (A, B, C) birlikteliğine göre 1 odalı, 2 odalı, 3 odalı ve 4 odalı olarak kat yüksekliğiyle orantısının belirtildiği, geleneksel Bitlis evlerinin cephe tipolojisi çıkarılmıştır (Şekil 10).

Belirlenen cephe tipolojisine bakıldığında; yan yana gelen odaların pencere sayılarındaki ve şekillerindeki farklılık,

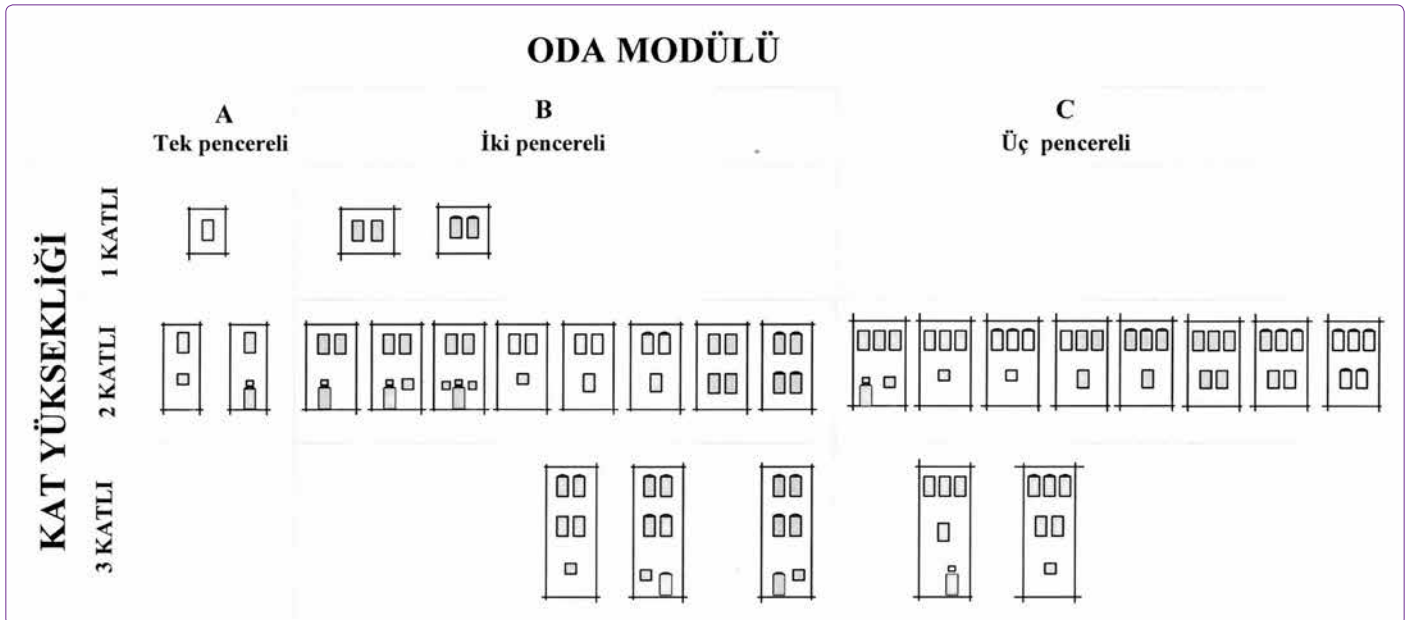
aslında o yapının sonradan eklenerek büyütüldüğü anlaşılmalıdır.

Yapım Tekniği ve Malzeme

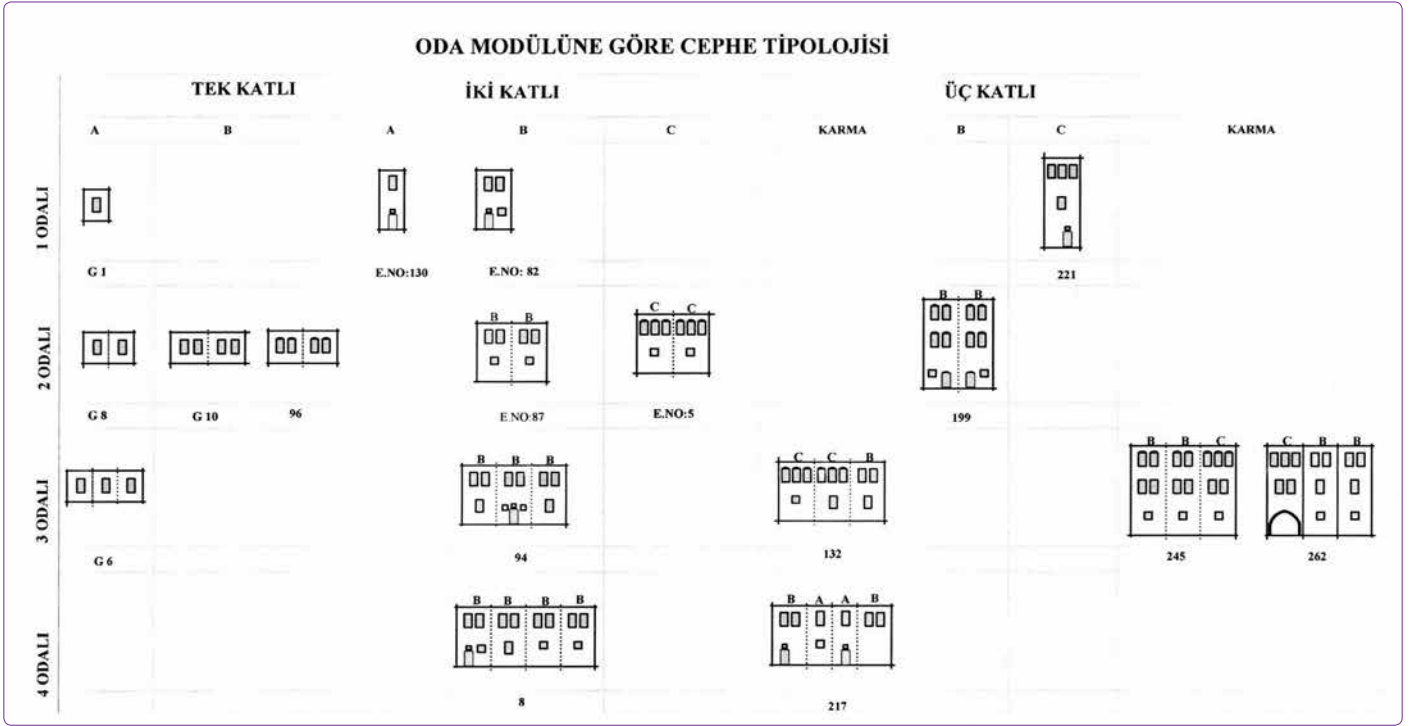
Sert geçen ve uzun süren kış mevsimi nedeniyle boyut olarak mekânların fazla büyük tasarlanmadığı Geleneksel Bitlis evleri, yığma yapım tekniğinde yapılmıştır. Üst örtü ise düz toprak damdır. Ana yapım malzemesi yöreye özgü olan küfeki taşı olarak adlandırılan “tüf” taşıdır. Tüf taşının ocaktan çıkınca kolay işlenebilir olma özelliğine karşı Bitlis evlerinde süslemenin olmaması dikkat çekicidir.

Dış taraftan ince yonu kesme taş ve içerisinde moloz taş doldurularak örülen duvarların kalınlıkları dış duvar ve taşıyıcı iç duvarlarda 80-100 cm arasında, iç bölme duvarların kalınlığı 15-30 cm arasında değişmektedir. Duvarlar dış taraftan sıvasız iken iç taraftan (yani odaların duvarı) sıvalıdır.

Zemin kat döşemesi genellikle sıkıştırılmış topraktır, bazı evlerde taş kaplamadır. Birinci kat döşemesi ise sal taşı ya da sıkıştırılmış toprak kaplamadır. Kat ara-

Şekil 9. Geleneksel Bitlis evlerinin cephe tipolojisinde kullanılan “Oda modülü”.

Şekil 10. Geleneksel Bitlis evlerinin cephe tipolojisi.

sı döşemelerinin geçiş sistemi ise şu şekildedir; ahşap kirişleme+mertek(perdi)+toprak dolgu (püşürük)+ toprak tesviye+ sal taşıdır (Şekil 11).

Üst örtüdeki geçiş sistemi ise; ahşap kaplama+mertek(perdi)+kamış+ toprak dolgu (püşürük)+ tuz ve saman karışımı toprak şeklindedir.

Bitlis evlerinde alt katlardaki mekânların üst örtü sisteminde bazen ahşap kirişleme, bazen de beşik tonoz görülürken; üst katlarda ise örtü sistemi yalnızca ahşap kirişlemedir. Ahşap kirişlemelerin altının ahşap malzemeyle kapatıldığı hatta özel kalem işlemeli tavan örneğine de rastlanabilmektedir. Günümüzde ise bakımı yapılamayan toprak örtünün zamanla akmaya başlaması yüzünden bazı evlerde ahşap kirişlerin altı bez ya da plastik örtülerle kapatılmıştır (Şekil 12).

Sosyal ve Fiziki Sorunlar

Bitlis kent merkezindeki geleneksel doku, koruma yaklaşımını doğrudan etkileyecek sosyal ve fiziki sorunları barındırmaktadır.

Sosyal Sorunlar

Bugün Bitlis kent merkezindeki geleneksel kent dokusunda bulunan sosyal yapı, geçmişte var olan ve bu dokuyu oluşturan sosyal yapıdan farklıdır. 1914 yılındaki tehcir olaylarıyla başlayan göç, halen devam ettiği için günümüzde kent merkezinde yaşayan halkın %90'ı çevre şehirlerden göç edenlerden oluşmaktadır. Bitlis göç alan ve göç veren bir kentimizdir. Bu durum geleneksel konut mimarisinin sürekliliğini olumsuz etkileyen bir olgudur.

Bitlis merkez, insanların birbirine yabancılaşacağı kadar büyük bir şehir olmamasına rağmen ekonomik ve göç gibi

Şekil 11. Sal taşı örneği

Şekil 12. Tavan örnekleri.

sebeplerden ötürü Bitlis halkı birbiriyle yabancı kalmaktadır. Kentte insanların katılabileceği; gezinti, sinema, tiyatro gibi sosyal etkinlik imkânı bulunmamaktadır. Yapılan başlıca toplu etkinlik düğünlerdir. Kadın ve erkeklerin genelde ayrı ayrı oturduğu düğünler yaz dönemleri okul bahçelerinde yapılır. Diğer bir sosyal etkinlik ise ailece yapılan çevre şehirlere gezilerdir. Toplu etkinlik mekânlarının olmaması, insanlar arasındaki ilişkinin mahalle ve akraba bazında kalmasına neden olmuştur. Bu durumda “mahallelik” kavramı önem kazanmakta ve “kentlilik” anlayışından daha ön planda yer almaktadır. Bu durumda “sokak” yaşamın bir parçası olmuştur. Öyle ki, “mahalle” kadınların yün-halı yıkadıkları, sohbet edip çay içtikleri, çocukların oynadıkları bir toplanma mekanıdır.

Aşiret yapısı, bölgede yapılan çalışmalarda sık rastlanılan ve varlığını halen sürdüren sosyal bir olgudur. Günümüzde Bitlis’te her ailenin bağlı olduğu bir aşiret var olmakla beraber topluluk içinde aşiret hiyerarşik yapısı güçlü değildir. Ekonomik birliktelik düzeni Bitlis’teki aşiret yapılanmasında görülmemekte, ancak ailenin aşiret grubuna manevi bağlılığı devam etmektedir. Bitlis’te aşiret olgusu, günümüzde sosyal yaşamı etkileyen bir etken değildir. Hatta “mahallelik” anlayışını etkilememekte, aynı aşirete mensup ailelerin bir arada, aynı mahallede toplanma olgusunun olmadığı tespit edilmiştir.

Geleneksel evlerin mülkiyet durumu; genellikle 1 hisseli iken 9, 10, 13 hisseli olanlarına da rastlanmıştır. 29 Kasım 2006 tarihinde Bitlis Tapu Müdürlüğünden alınan hisse durumu bilgilerine göre; 194 tescilli evden, 110 evin 1 hisseli olduğu tespit edilmiştir. Bu durum koruma açısından olumlu bir etken oluşturmaktadır.

Ekonomik açıdan kötü durumda olan Bitlis’te işsizlik, sosyal yapıyı göçe zorlayan en önemli etkidir. Çoğunlukla Mutki’den göç almakta, İstanbul, Antalya, Bursa başta olmak üzere Türkiye’nin her yerine de göç vermektedir. Göç, Bitlis’te geçmişten bugüne kadar sosyal yapıyı etkileyen ve etkilemeye devam eden bir olaydır.

Fiziki Sorunlar

Değişen sosyal yapının yani yeni kullanıcıların özgün plan düzeni üzerinde yaptıkları bazı değişiklikler olduğu gözlemlenmiştir. Evlerin katlarının farklı kullanıcılar tarafından bölünerek kullanımı sıklıkla rastlanılan bir durumdur. Bu daha çok ekonomik gelir elde etmek için tercih edilen bir yöntemdir. Yapı, kat bazında sofaya yapılan bir duvarla oda+sofa olarak bölünmektedir. Aslında modüler olan plan sistemi yeni şekliyle de eski plan düzenini devam ettirmektedir. Bitlis evlerinde tuvalet, banyo yapı içerisinde yer almaktayken bu bölünme sonucunda, yeni bölünen kısım için bu birimlerin eklenmesi gerekmiştir. Bitlis evlerinde mutfak sofanın içinde yer almaktadır. Yalnızca bazı evlerde mutfak

ayrı bir mekân olarak çözümlenmiştir. Mutfak mekânının olmadığı evlerde sofanın bir bölümü kapatılarak veya bir oda mutfağa dönüştürülerek kullanım sağlanmıştır.

Karşılaşılan diğer değişiklikler betonarme eklerdir. Kat çıkılması, oda, balkon eklenmesi geleneksel yapıyı statik açıdan zorlayan bir etkidir.

Bitlis geleneksel kent dokusunda değişen sosyal yapıya rağmen insanların geleneksel konutlarda oturmayı tercih etmesi, konut-aile ilişkisi açısından önemli bir veridir. Çünkü bugünkü sosyal yapı, geleneksel konutları kendi kültürlerine daha yakın bulmaktadır. Mülk sahibi olsun veya olmasın insanlar kendini geleneksel yapıyla yakın hissetmekte ve konfor şartları (ısınma vb) sağlandığı sürece bu konutlarda yaşamayı tercih etmektedir. Soba ile ısıtılan geleneksel evlerdeki kullanıcılar, günümüz evlerindeki gibi kalorifer tesisatıyla tüm evin ısınmasını tercih etmektedirler. Bitlis'te soğuk ve uzun kış mevsiminde günümüz teknolojisinin geleneksel evlerde kullanılmasının sağlanması gereklidir.

Sebze-meyve kurutma, peynir yapma gibi kışlık yiyecek üretiminin, evde kadınlar tarafından hazırlanması mimari çevrenin kullanım/değişimine etki etmektedir. Alt katlar peynirlerin saklandığı soğuk hava deposu olarak, damlar ise kurutma mekanı olarak kullanılmaktadır.

Bitlis'te aşiret olgusu dışarıdan algılandığı gibi çok bağlayıcı ekonomik-politik bir birliklilik değil, yalnızca bir gruba aidiyetlik olarak süregelmiştir. Her ailenin bağlı bulunduğu bir aşiret var iken aynı aşiret içerisinde ekonomik ve sosyal birliklilik yoktur. Aynı aşiretteki insanların belli bölgelerde toplanmadığı gözlemlenmemiştir. Bitlis'te aşiretin varlığı, aynı aşirete bağlı insanların bir arada yaşaması gibi durum söz konusu olmadığından yaşam tarzını, yapılı çevreyi ve mimariyi etkileyen bir olgu değildir.

Göç nedeniyle ve ekonomik sıkıntıya çözüm amaçlı evlerin bölünerek kiraya verilmesi, sosyal ve mimari birimin karşılıklı ilişkisinin sürekliliğini bozmuştur. Geleneksel konutun yatayda ve düşeyde bölünme veya ekleme yapılarak başka kişilere kiralanması geleneksel mimarinin özgünlüğünün algılanmasını zorlaştırmaktadır. Ancak kübik ve modüler plan şemasındaki geleneksel evlerde yapılan müdahaleler, plan kullanımını fazla bozmamaktadır. Sofada duvarla bölünen yapının iki tarafında da mekan kullanımları özgün şekliyle devam etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Sosyal Yapıya Yönelik Öneriler

Tarihi çevre korumada, özgün olsun ya da olmasın sosyal yapı verileri büyük önem taşımaktadır. Bitlis geleneksel kent dokusundaki sosyal yapı tamamen değişmiştir. Bitlis için yapılacak koruma çalışmalarında sosyal yapının doğru şekilde incelenip değerlendirilmesi ve bunun sonucuna göre çalışma yapılması gerekmektedir.

Göç, Bitlis'te geçmişten bugüne kadar sosyal yapıyı etkileyen ve etkilemeye devam eden bir eylemdir. Bu durum geleneksel konutun geçici barınma gibi kullanılmasına neden olmuştur. Bu nüfus hareketliliğini ve değişimi durdurmak için göçe neden olan etkenlerin ortadan kaldırılması gerekir. Göçe neden olan en büyük etken işsizliktir. Bitlis halkının orta yaş ve üzerindeki kesimi bulunduğu yeri terk etmek istememektedir. Genç kesimin işsizlik nedeniyle göçmesi ailenin tüm fertlerinin göçmesine neden olmaktadır. Yani ekonomik sorunlar ortadan kalkarsa, halk göç etmek yerine kendi memleketlerinde yaşamlarını sürdürmek istemektedir. Yaşam şartlarının uygun ve ucuz olduğu bir kentte; hem de kendi memleketlerinde yaşamayı tercih eden bir toplumun olduğu Bitlis'te, kentnin ekonomik sorunlarına getirilecek olumlu çözümlerle süregelen göç olgusunun önüne geçilebilir. Bu yönde alınacak ekonomik tedbirlere yapılacak öneriler şöyledir;

Üretim tesislerinin açılması;

- Büyükşehirlerde yaşayan ve Bitlis'li olan işadamlarının buraya yatırım yapması konusunda çağrıda bulunmalıdır (Mesela, hayvancılığın olduğu bir bölgede yer alan Bitlis'te entegre tesisleri açılabilir).
- 1927 yılında Atatürk tarafından kurulan Bitlis Tekel Sigara Fabrikası, 2007 yılında özelleştirilmiş ve sonra kapatılmıştır. Kapatıldığı zamana kadar Bitlis'in tek fabrikası olan işletme, kentnin ekonomisini ayakta tutan en önemli kurumdu. Fabrikanın kapatılması kenti, sosyal ve ekonomik ölçüde zarara uğratmıştır. Tütün üreticiliği Bitlis'te halen devam etmektedir. Bu tesisin açılması yönünde çalışmalar yapılmalıdır.
- Doğal yer altı kaynaklarına sahip olan kentte mermer ocaklarının sayısının artırılması gereklidir. Geleneksel yapı malzemesi olan Bitlis küfeki taşının çıkarıldığı ocakların yeniden açılması gerekmektedir.

Meslek edindirme seminerleri

- Geleneksel yapı malzemesi olan taşın halen temin edilebildiği Bitlis'te, taş ustalarının yetiştirilmesi konusunda başlatılan çalışmalar artırılmalıdır. Alanda yapılan restorasyon uygulamalarında bu kursiyerlerin çalışması sağlanmalıdır.
- Yöresel el sanatlarının yaşatılması ve dışa tanıtımı için valilik tarafından 2007 yılında Avrupa Birliği destekli kurslar aracılığıyla kadınlara eğitimler verilmiştir. Bu çalışmanın ilköğretim düzeyindeki öğrencilere de uygulanması el sanatları kültürünün devamlılığını sağlayacaktır. Bu eğitimlerden ortaya çıkan ürünlerin turizm amaçlı gelenlere satışının sağlanmasıyla, kursiyerlerin ekonomik gelir elde edilmesi sağlanır.

Kentsel Dokuya Yönelik Öneriler

Bitlis, farklı topoğrafik konumundaki geleneksel kent dokusu, geleneksel evlerin vistaları, anıtsal yapıların gör-

kemiyle korunmaya değer bir yerleşim alanıdır. Bu kent dokusunun sürekliliğinin sağlanması gereklidir.

Betonarme ve çok katlı konutların Tatvan yolundaki Rahva bölgesinde yapılaşması, tarihi dokunun iç bölgelerinde yüksek ve betonarme yapılaşmayı yavaşlatmış olması açısından sevindiricidir. Ancak ticari yapıların tarihi doku içerisinde kalması nedeniyle insanlar Rahva bölgesindeki konutları uzaklık sebebiyle tercih etmemektedirler.

Kent merkezindeki tek ana yolun etrafındaki ticari amaçlı yeni yapılaşmalar ise, geleneksel kent dokusunun ana yoldan algılanmasını zorlaştırmaktadır. Tarihi kent dokusu içerisindeki ticari bölgenin de Rahva tarafına kaydırılması gerekmektedir. Yeni iş alanlarının ve kamu yapılarının bu bölgede yapılması sağlanırsa, insanların çalıştıkları yere yakın olma isteği doğrultusunda doğal bir çekim sağlanabilir.

Tarihi kent merkezinin odak noktasındaki kale, etrafındaki yapılaşma nedeniyle algılanamamaktadır. Kentin niş rengi noktası olan Bitlis Kalesine yaya olarak ulaşım imkânı farklı yönlerden sağlanmalıdır.

Kale içerisindeki arkeolojik çalışmalar sonucunda çıkan eserler zarar görmeden, insanların kaleyi dolaşımı ve yüksek konumu itibarıyla kenti görebileceği seyir balkonları tasarlanmalıdır.

Bitlis deresi üzerine sonradan yapılan yapılar dereyi görsel olarak kapatmaktadır. Bitlis geleneksel kent dokusu içerisinde kalan derelerin üstündeki niteliksiz yapılaşmanın temizlenerek, ıslah edilmesi ve rekreasyon alanlarının oluşturulması sağlanmalıdır. Bitlis deresi üzerindeki niteliksiz yapılar tarihi köprülerin algılanmasını zorlaştırmaktadır. Bu yapılar kaldırılmalı ve tarihi köprüler restore edilmelidir. Tarihi köprülerin sadece yaya kullanımına açılması, araç trafiği için yeni köprülerin yapılması gereklidir. Yerelde bu yönde projelerin üretilmesi olumludur. Ancak bir an önce hayata geçirilmelidir.

Geleneksel Konut Mimarisine Yönelik Öneriler

Geleneksel Bitlis evlerinin, oda modülü sayesinde; ailenin sosyal statüsü, ekonomik durumu ve aile büyüklüğü durumuna göre gelişen hem yatayda hem de düşeyde büyüeyebilen esnek bir tasarım ve yapım sistemi vardır. Bu özelliğinin plan ve cephe düzleminde kaybolmaması, devam ettirilmesi önem arz etmektedir.

Göç sebebiyle sürekli değişen kullanıcıların geçici barınma gözüyle baktığı geleneksel evlerin bölünerek kullanımını; özgün plan dokusunun bozulmasını başlatmıştır. Ev sahipleri tarafından ekonomik yoksunluktan ötürü geleneksel evlerin bölünerek kiraya verilmesi oldukça yaygındır. Yeni kullanıcıların ihtiyaçları doğrultusunda geleneksel konutlarda fiziksel değişiklikler meydana gelmiştir. Yapılan değişiklikler evlerin plan düzenini olumsuz yönde etkilemektedir. Betonarme kat çıkılması, oda, balkon eklenmesi

geleneksel konutları statik açıdan da zorlayan bir etkidir.

Bitlis geleneksel evlerinde karşılaşılan en büyük sorunlardan biri de, toprak damların bakımınıdır. Bazı evlerin çatıyla kapatıldığı gözlemlenmiştir. Görselliği bozan bir durum olduğu için özgün toprak dam uygulamasının devam etmelidir. Her sene loğ yapılması gereken toprak dama, toprak malzemeyi destekleyecek ve hafifletecek yeni ürünlerin iklimsel veriler ışığında kullanılarak bakımının en aza indirgenmesi sağlanmalıdır. Üst örtü gibi, katlar arasındaki döşemenin de betonarmeye dönüştürülmesi çok rastlanan bir uygulamadır. Yapının özgün döşeme biçimi ve malzemesiyle uyumlu çözümler aranmalıdır.

Evlerin hepsinde tuvalet ve banyo yapı içinde yer almaktadır. Bu durum yapılacak onarımlarda konfor koşulları açısından olumludur. Ancak mutfak bazı evlerde ayrı bir mekân olarak bulunmamaktadır. Mutfağın ayrı bir mekân olarak bulunmadığı evlerde sofada oluşturulan bölümler mutfak olarak kullanılmaktadır. Yapılacak onarımlarda yapıya uygun yerin belirlenmesi gereklidir. Mutfak olarak kullanılacak en uygun yer de genelde sofa olabilir. Isınma sistemi sobalı olan Bitlis evlerinde merkezi bir sistemin oluşturulması gereken durumlarda; yapının alt katındaki depolarda veya bahçede oluşturulacak dağıtım ünitesiyle kalorifer sistemi çözümlenebilir. Yani Bitlis evleri, yapılacak onarımlarda konfor koşullarının düzeltilmesi açısından modüler olarak üst üste yerleştirildiği için sorun çıkarmayan bir plan düzenine sahiptir.

Yeni malzeme kullanımının gerektiği durumlarda özgün (taş, toprak dam, ahşap kirişleme, gibi durumlarda) özgün malzemeyle uyumlu ürünlerin ve yapı bileşenlerini kullanmak için analizlerin yapılabileceği merkez laboratuvar kurulmalı bu merkezde konusunda uzman elemanlar (restorasyon uzmanı mimar, inşaat mühendisi, malzeme uzmanı kimyager, konservatör) bulundurulmalıdır.

Yapılacak her türlü onarımlarda ve yeni düzenlemelerde, evlerin konfor şartlarının çağdaş yaşam ihtiyaçlarına uygun hale getirilme çabasında yapıya uygun çözümler aranmasına dikkat edilmelidir.

Geleneksel konutun işlevinde değişiklik olmamıştır. Her ne kadar evin katları farklı ailelere kiraya verilse de mülkiyet bir aileye aittir. Ayrıca konut işlevi devam ederken, ticari amaçlı kullanım ise söz konusu olmamıştır. Bu durum ise koruma konusunda olumlu bir girdi oluşturmaktadır.

Bitlis'te son yıllardaki restorasyon projelerinin hazırlanması ve uygulamalarına başlanması tek yapı ölçeğinde de olsa koruma çalışmalarının başlaması için önemli bir girişimdir. Van Koruma Kurulu'ndan Ekim 2014 tarihinde alınan bilgilere göre; 39 evin restorasyon projesi onaylanmış, 29 evin ise onarımı tamamlanmıştır. Bitlis'te yapılan ve yapılacak onarımları denetleyecek KUDEB henüz kurulmamıştır. Yapılan uygulama çalışmalarının denetimsiz olması tarihi dokuda geri dönüşümü olmayan hasarlara neden

olabilmektedir (çimento harcı kullanımı vb.). Valilik veya belediye bünyesinde acilen KUDEB oluşturulmalıdır.

Farklı zamanlarda Bitlis Valiliği ve Bitlis Belediyesi tarafından SODES projesi kapsamında; taş işçiliği, ahşap ve metal teknolojisi konusunda eğitici kurslar açılmıştır. Tarihi yapıların onarımlarında çalışacak nitelikli elemanlara ihtiyaç her zaman vardır. Bu yöndeki eğitim ve meslek edindirme kurslarının olması olumludur. Geleneksel yapım malzemesi olan taşın halen temin edilebildiği Bitlis'te, taş ustalarının yetiştirilmesi konusunda başlatılan çalışmalar da artırılmalıdır. Alanda yapılan restorasyon uygulamalarında ise bu kursiyerlerin çalışması sağlanmalıdır.

Ancak bu çalışmalar kent dokusunun bütününe koruma açısından yeterli değildir. Tek yapı yerine tarihi çevre koruma yönündeki çalışmalar daha başarılı olacaktır. Bu açıdan, 1998 yılında yapılan Bitlis koruma amaçlı imar planının yenilenmesinin gündeme gelmesi ise olumludur. Bitlis'in sahip olduğu değerlerin korunarak geleceğe aktarılabilmesi için, yerel ölçekte Bitlis tarihi kent dokusunun alan yönetimi oluşturularak gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Tarihi kent dokusunda yaşayan halkı, tarihsel çevre konusunda bilgilendirmek ve bilinçlendirmek korumanın başarıyla gerçekleşmesinde önemli koşullardan biridir. Alanda çalışmalarında da görülmüştür ki; insanlar, kendi kültürlerine daha yakın bulduklarından geleneksel evlerde yaşamayı tercih etmektedir. Bu evlerin onarılmasını kendi konfor koşulları açısından tercih ederken yapılacak onarımların yapının özgünlüğünü bozmaması konusunda gerekli eğitimlerin, eğitici toplantıların yapılması gerekmektedir. Bu toplantılarda, özgün dokuyu bozmayan onarımların kente ve halka geri dönüşümünün nasıl olacağı konusunda yaşanan örnekler anlatılmalıdır. Böylece Bitlis geleneksel evlerinin konut olarak kullanılmalılarının sürdürülebilirliği sağlanacaktır.

Tarihi miras değerlerinin korunmasında yeniden kullanım yaklaşımları sürdürülebilir korumayı destekleyici bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Tarihi yapılar bu konuda önemli potansiyeller sunmaktadır (Yıldırım vd. 2012).

Bitlis merkezindeki geleneksel evlerin büyük bir bölümünün konut olarak kullanımı devam etmektedir. Boş ve terk edilmiş evlerin mekansal potansiyelleri değerlendirilerek

Bitlis'e gelecek ziyaretçilerin konaklama, yöreye özgü yemekleri yiyebilecekleri yöresel değerleri yansıtan mekânlar olarak düzenlenebilir. Bu çalışma ile evler korunarak ziyaretçilere tanıtılabilecek, hem de konut sahipleri ekonomik olarak desteklenmiş olacaktır. Böylece Bitlis halkı için iş imkanları sağlanabilecektir.

Bu çalışmada "kullanıcı temelli kentsel koruma" düşüncesinden hareket edilerek, Bitlis özelinde değişen kullanıcı durumunun koruma çalışmalarında değerlendirilmesi gereken bir etken olduğu vurgulanmaktadır. Geleneksel mimariyi oluşturan yerel sosyal grubun değişmesinden sonra gelen yeni kullanıcının, özgün kullanıcı olmamasına rağmen koruma çalışmalarındaki yeri, sosyal-fiziki yapı birlikteliği açısından önemlidir. Sosyal yapıyı oluşturan kullanıcının özgün ya da yeni olması durumu koruma çalışmalarında önemli bir girdi olmasını değiştirmez.

Sonuç olarak, koruma sadece fiziki değil, aynı zamanda sosyal içerikli olmalıdır; geleneksel konut biriminin korunmasında mimari ve sosyal yapının birlikte korunması, mimari yapının sürekliliği için gereklidir.

Kaynaklar

- Asatekin, G., "Understanding Traditional Residential Architecture In Anatolia", *The Journal Of Architecture*, Cilt 10, No 4, 389-414, 2005.
- Beder Şen, R., Yurtkuran, S., "Bitlis'te Yaşayan Ailelerin Sosyo-De-mografik, Sosyo-Ekonomik, Sosyo-Kültürel Özellikleri İle Toplumsal Hayatta Törenin Gücü", *Aile Ve Toplum Dergisi*, Cilt 7, 73-80, Ankara, 2004.
- İpekoğlu, B., "An Architectural Evaluation Method For Conservation Of Traditional Dwellings", *Buildingand Environment*, Cilt 41, No 3(2006): 386-394.
- Payaslı Oğuz, G., "Kentsel Koruma Çalışmalarında Fiziki Yapı-Sosyal Yapı İlişkinin Bitlis Kent Merkezinde Örneklenmesi", *Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Ankara, 2011.
- Sayan, Y., Öztürk, Ş., "Bitlis Evleri", *Kültür Bakanlığı Yayınları*, Ankara, 2001.
- Sönmez, R., *Bitlis Koruma Amaçlı Planlama Alt Çalışmaları Raporu*, Ankara, 1996.
- Yıldırım, M., Turan, G., " Sustainable Development In Historic Areas: Adaptive Re-Use Challenges İntraditional Houses in Sanliurfa, Turkey", *Habitat International*, Cilt 36, 493-494, 2012.